

BOGDAN MARIAN WAWRZYNIAK
Akademia Techniczno-Rolnicza
Bydgoszcz

CZY DORADZTWO ROLNICZE JEST SAMODZIELNĄ DYSCYPLINĄ NAUKOWĄ?

To intrygujące pytanie stawiają sobie coraz częściej badacze tej problematyki, mając świadomość, że niektórzy starają się deprecjonować jej teoretyczne dokonania, sprowadzając doradztwo do praktycznego działania doradcy w środowisku wiejskim. I rzeczywiście, jeśli spojrzymy na wykaz dyscyplin naukowych sporządzony przez PAN czy KBN to trudno doszukać się tam dyscypliny pod nazwą doradztwo rolnicze. Doradztwo musi więc szukać oparcia w innych dyscyplinach, jak np. agronomia. Ale tak duża grupa przedmiotów jak ekonomika rolnictwa też ma trudności kwalifikacyjne.

Reperkusje braku wyodrębnienia są wielorakie, w tym jedna dotyczy doradztwa rolniczego jako przedmiotu nauczania w akademiach rolniczych, druga zaś jako drogi zdobywania stopni i tytułów naukowych. Obrony prac doktorskich i kolokwia habilitacyjne odbywają się nie bez pewnych przeszkód przed radami wydziałów rolniczych AR, a z praktyki wiadomo, że nadal pobudzają one niektórych członków rad do uwag krytycznych i zadawania pytań, czy stosowane tam metody i techniki badawcze przynależą do nauk rolniczych, a może są to już nauki socjologiczne, pedagogiczne czy wreszcie psychologiczne. Jak jednak magister inżynier rolnictwa piszący pracę doktorską na temat dyfuzji innowacji rolniczych, może stawać przed radą wydziału socjologicznego uniwersytetu?

Dylematy tego typu stwarzają przesłanki do podjęcia tematu, czym jest doradztwo rolnicze.

1. Wyodrębnienie doradztwa rolniczego z grupy nauk agronomicznych

Z ogólnego pnia wiedzy rolniczej zwanej agronomią w XIX w. zaczęły wyodrębniać się różne dyscypliny naukowe będące odpowiedzią na ogromny postęp nauk rolniczych. Wśród nowo powstałych dyscyplin naukowych można wyodrębnić gleboznawstwo, chemię roślin, maszynoznawstwo rolnicze, łąkar-

stwo, uprawę roli i roślin itp. Tak więc agronomia bazując na wynikach nauk przyrodniczych jak botanika, mikrobiologia, chemia, fizyka, geologia opracowała rolnicze wykorzystanie tych rezultatów, kładąc podwaliny pod teoretyczną interpretację zachodzących zjawisk. Do czynników sprzyjających wyodrębnianiu dyscyplin naukowych należy zaliczyć powoływanie akademii rolniczych i instytutów badawczych, w których tworzone odpowiednie katedry, kierowane na ogół przez wybitnych naukowców. Najlepsze rezultaty osiągnięto wówczas, gdy obok badań naukowych prowadzono działalność dydaktyczną, zaś całość poczyniń znajdowała odzwierciedlenie w praktyce w oparciu o sieć stacji doświadczalnych.

Rozwój każdej dziedziny wiedzy pociągał za sobą dalsze pogłębianie badań, a w rezultacie próby wyodrębnienia kolejnej dyscypliny naukowej. Takim przykładem niech będzie ochrona roślin, z której powstała entomologia, fitopatologia, technika ochrony roślin, a te dzielą się dalej.

W XX w. na rozwój nauk rolniczych miały wpływ głównie osiągnięcia genetyki, biochemii, biofizyki, a ostatnio inżynierii genetycznej czy biotechnologii. Nauka zdobyła dostęp do nowych technik badawczych w postaci izotopów promieniotwórczych, mikroskopów elektronowych, a ostatnio wszechobecnej techniki mikrokomputerowej. W nauce rolniczej zastosowano również niektóre wyroby przemysłowe w postaci antybiotyków, witamin, substancji wzrostowej, tworzyw sztucznych i innych preparatów pochodzenia pozarolniczego.

Jak wiadomo, nadal następuje wyodrębnianie się nowych dyscyplin naukowych. Mnogość tych dyscyplin i powiększający się zasób wiedzy rodzą powszechną w świecie tendencję do prowadzenia badań interdyscyplinarnych, kompleksowych, realizowanych często przez duże zespoły naukowców i instytutów naukowych.

Tak więc w naukach rolniczych mamy do czynienia z dwoma tendencjami. Z jednej strony duża kumulacja wiedzy w określonej dziedzinie jest przyczyną, że wyodrębnia się najpierw subdyscyplina naukowa, która później pretenduje do rangi samodzielnej dyscypliny. Z drugiej zaś strony duże rozdrobnienie jest powodem, że łączą się naukowcy reprezentujący różne odrębne dyscypliny naukowe, aby rozwiązać jakiś wspólny czy kompleksowy problem naukowy.

Jak na tym tle wygląda doradztwo rolnicze? Wiadomo powszechnie, że naukowcy coraz częściej izolują się w swoich pracowniach, nie bacząc na skutki takich poczyniń w sensie praktycznym czy użytecznym. Do tego celu powołano specjalne służby doradcze, które przejęły na swoje barki trud wdrażania i upowszechniania badań naukowych. Tak proste ujęcie doradztwa rolniczego bez wnikania w skomplikowaną treść dyfuzji innowacji na linii od nauki do praktyki rolniczej jest wielce mylące i jest przyczyną odbierania doradztwu rangi samodzielnej dyscypliny naukowej. Tymczasem doradztwo rolnicze musi być obudowane rzetelną teorią, zawierającą między innymi psychospołeczne procesy prze-

nikania i wprowadzania nowości do produkcji rolniczej, teorię upowszechniania postępu w rolnictwie, tworzenie wzorów zachowań rolników i określanie potrzeb doradczych producentów rolnych. Coraz ważniejszą rolę odgrywają procesy komunikowania się w doradztwie oraz informacja rolnicza. Niepoślednią rolę odgrywają problemy związane z organizacją pracy służby doradczej oraz systemami funkcjonowania tych służb.

Wyliczanie problemów wchodzących w skład teorii doradztwa rolniczego można by mnożyć, lecz najistotniejsze jest twierdzenie, że doradztwo rolnicze stanowi istotny segment nauk rolniczych, który odpowiedzialny jest za przenoszenie zakończonych wyników badań (w postaci instrukcji wdrożeniowej czy upowszechnieniowej) do szerokiego grona producentów rolnych. Przenoszenie takie to nie prosty ciąg czynności, lecz skomplikowany proces doradczy, decydujący o tym, czy dana nowość zostanie zaakceptowana i jakie to da rezultaty społeczno-gospodarcze. W proces ten zaangażowana jest wcale pokaźna kadra doradcza i stojące za nią instytucje i organizacje rolnicze, które wspomagane są środkami publicznymi w postaci dotacji.

Doradztwo rolnicze to również teoria, czyli system sądów, twierdzeń i uogólnień o prawidłowościach tej działalności. W sferze teorii leży wykrywanie związków i zależności między celami, środkami i zasadami doradztwa rolniczego oraz wykrywanie zależności przyczynowo-skutkowych na płaszczyźnie dyfuzji innowacji rolniczych.

2. Kryteria stawiane samodzielnym dyscyplinom naukowym

Naukoznawstwo już dawno określiło warunki jakim powinna odpowiadać samodzielna dyscyplina naukowa. Na ogół stawia się trzy kryteria, w tym:

- 1) kryterium metodologiczne związane z wypracowaniem własnych metod badawczych pozwalających na obiektywne poznanie i zrozumienie rzeczywistości oraz na przekształcanie jej zgodnie z potrzebami człowieka. Metoda ma więc zapewnić obiektywne, zasadne i uporządkowane poznanie danej dziedziny rzeczywistości;
- 2) kryterium własnej aparatury pojęciowej pozwalającej na budowanie uzasadnionych twierdzeń i logicznego rozwiązywania coraz bardziej skomplikowanych problemów. Aparatura pojęciowa musi być jasno i przejrzysto sformułowana, aby można było doradztwo rolnicze za pośrednictwem tych pojęć jednoznacznie wyróżnić wśród innych dyscyplin naukowych. Pojęcia te ulegają ciągłym przemianom jako rezultat wewnętrznego bogactwa procesów poznawczych. Poznanie doradztwa rolniczego rozwija się poprzez stałe ścieranie się rezultatów nowych obserwacji i doświadczeń z istniejącymi pojęciami i teoriami doradczymi;

- 3) Kadra naukowa i związany z nią warsztat naukowy, która byłaby zdolna samodzielnie podjąć wyzwanie związane z prawidłową interpretacją bardzo skomplikowanych zjawisk jakie powstają na linii swoistego continuum od nauki do praktyki rolniczej. Warsztat naukowy z kolei to nie tylko teoria obudowana pojęciami i definicjami, ale także narzędzia i instrumenty badawcze wspomagane techniką komputerową. Kadra naukowa skupiona jest w określonych placówkach naukowo-badawczych i dydaktycznych, przy czym - jak się wydaje, nie decyduje ilość tej kadry, lecz jej jakość wyrażona także stopniami i tytułami naukowymi.

Stopień „naukowości” danej dyscypliny jest trudny do jednoznacznego zdefiniowania. W zależności od poglądów danego naukowca, forsuje się podejście przedmiotowe do doradztwa rolniczego, bądź podejście czynnościowe (funkcjonalne) obrazujące jego dynamiczną stronę. W gruncie rzeczy chodzi przede wszystkim o procesy i rezultaty poznania naukowego, mające na uwadze złożoność zjawisk jak i ciągłe przekształcanie się doradztwa rolniczego, a więc zmienność w czasie i przestrzeni.

Rozwój doradztwa rolniczego był procesem przemian wielodyscyplinowych, ponieważ korzystano z takich dyscyplin jak socjologia, psychologia, andragogika, ekonomika itp. Ten rozwój był charakterystyczny dla wcześniejszych okresów doradztwa rolniczego, kiedy nie wykształciły się jeszcze wyraźne granice między tymi dyscyplinami.

3. W poszukiwaniu naukowej definicji doradztwa rolniczego

Doradztwo rolnicze stawia sobie za cel obiektywne poznanie zjawisk i procesów rolniczych oraz wyjaśnienie i przewidywanie zachodzących w nich przemian strukturalnych. Z drugiej strony dąży do wykrywania sposobów praktycznego zastosowania poznanych zasad doradztwa rolniczego i na podstawie tej wiedzy do przedstawienia projektów racjonalnego działania zmierzającego do przekształcenia środowiska wiejskiego i całego rolnictwa. Z tego punktu widzenia definicja doradztwa rolniczego nie budzi żadnych zastrzeżeń. Ale bliższe studiowanie literatury krajowej z tego obszaru - a jest ona obszerna (podręczniki, skrypty) - wskazuje, że tylko nieliczni pokusili się o próbę definicji doradztwa jako samodzielnej dyscypliny naukowej.

Cz. Maziarz w książce „Podstawy ogólne metodyki doradztwa rolniczego”⁽¹⁾ podejmuje próbę definicji teoretycznych podstaw doradztwa rolniczego i mówi, że „zadaniem teorii (...) jest wykrywanie związków i zależności między celami, środkami i w ogóle warunkami pracy a efektami tej pracy i następnie - na

(1) Cz. Maziarz: Podstawy ogólne metodyki doradztwa rolniczego. RZD Karniowice, Kraków 1975.

podstawie wykrytych prawidłowości - ustalanie zasad i metod skutecznego działania w tej dziedzinie". I dalej mówi: „Aczkolwiek i doradztwo rolnicze stanowi część składową systemu upowszechniania wiedzy i postępu w rolnictwie, to jednak jest ono wyraźnie wyodrębnioną dziedziną działalności, która posiada własne cele, swoiste metody i środki osiągania tych celów". Tak więc Cz. Mażarz w 1975 r. jeszcze nie widział doradztwa rolniczego w roli samodzielnej dyscypliny naukowej, ale słusznie przewidywał, że taki moment wkrótce nadejdzie.

Od tego czasu doradztwo rolnicze zrobiło istotny krok do przodu, poszerzając i pogłębiając podstawy teoretyczne oraz wyposażając aparaturę pojęciową w nowe terminologie i definicje.

Pewną próbą rekapitalacji dotychczasowych osiągnięć w zakresie kreowania doradztwa rolniczego jako samodzielnej dyscypliny naukowej była ogólnopolska konferencja naukowa pn.: „Metodyczne i dydaktyczne problemy doradztwa rolniczego w akademiach rolniczych” (Bydgoszcz 1986), na której omawiano kryteria stawiane doradztwu rolniczemu, aby mogło wybić się jako samodzielna dyscyplina nauki. Wśród tych kryteriów postawiono - poza wcześniej omówionymi - określenie przedmiotu badań, zdefiniowanie praw rządzących daną dyscypliną wiedzy oraz wypracowanie własnych metod badawczych. We wnioskach uczestnicy konferencji doszli do konkluzji, że doradztwo rolnicze spełnia całkowicie te wymogi i jest przygotowane intelektualnie i organizacyjnie do wypełnienia tej roli.

Do tezy, że doradztwo rolnicze to jedna z dyscyplin wiedzy skłania się W. Kujawiński, który stwierdza, iż „doradztwo rolnicze to nauka, która posiada interdyscyplinarny charakter. Przedmiotem jej badań są: funkcje zawodowe doradców rolniczych, typologia rolników i członków ich rodzin jako partnerów doradcy w procesie rozwiązywania problemów oraz takie podstawowe składniki tego procesu jak: cele, zadania, zasady, metody i środki”⁽²⁾.

Prezentacja definicji doradztwa rolniczego jako samodzielnej dyscypliny naukowej jest skromna i skłania do hipotezy, że wielu naukowców nie przywiązuje do tego należytej uwagi. Można to zinterpretować w dwojaki sposób. Dla jednych jest to tak oczywista sprawa, że nie wymaga dalszego nagłaśniania. Inni ogłoszenie faktu, że doradztwo rolnicze pretenduje do roli samodzielnej dyscypliny naukowej traktują jako przedwczesne. Wydaje się jednak, że brak wyraźnej opcji na rzecz samodzielności naukowej doradztwa rolniczego jest dużą wadą, która powoduje, że hamuje się nie tylko rozwój samego doradztwa rolniczego, ale także przedmiotu nauczania akademickiego.

(2) W. Kujawiński: Wprowadzenie do doradztwa rolniczego. CDiEwR, Poznań 1994, s. 13.

4. Kierunki rozwoju teorii i badań nad doradztwem rolniczym

Nauki rolnicze - tradycyjnie podzielone na wyraźnie wyodrębnione dyscypliny - ujęte są w pionory nauk związanych z produkcją roślinną, zwierzęcą, mechanizacją rolnictwa, ekonomiką itp. Doradztwo rolnicze w sensie przynależności pionowej nie pasuje do tak tradycyjnie pojmowanych podziałów, lecz ma raczej charakter międzydyscyplinarny. Stawia sobie za cel wyjaśnienie związków przyczynowo-skutkowych zachodzących w działalności człowieka, zajmuje się sprawnością każdego działania ludzkiego, skutecznością wprowadzania innowacji rolniczych i procesami informacyjnymi określającymi zachowanie systemu w celu wypracowania najbardziej efektywnych zasad, metod i środków działalności doradczej.

Naukę o doradztwie rolniczym cechuje niższy poziom uogólnienia, stąd nie prowadzi się na ogół rozważań na wysokim poziomie abstrakcji. Koncentruje swoją uwagę na problemach leżących na styku między nauką a praktyką, a więc ma charakter zarówno użyteczny, jak i pragmatyczny. W tym sensie korzysta z dorobku innych nauk rolniczych, nadaje im nowy kształt i charakter i przygotowuje pod względem metodycznym do przekazania producentom rolnym.

Doradztwo rolnicze zajmuje się sprawami o charakterze makro- i mikroorganizacyjnym, schodząc do poziomu pojedynczego gospodarstwa rolnego. Rozpatruje sytuację warsztatu rolnego w kontekście oddziaływania otoczenia zewnętrznego i jego miejsca w społeczności lokalnej. Należy sądzić, że nie wszystkie prawidłowości w skali mikro są w pełni sprawdzalne w skali makro, w grę bowiem wchodzi sprawy związane z osobowością rolnika, a szerzej biorąc z tak zwanym czynnikiem ludzkim w rolnictwie.

Zarówno jednak empiryczne metody badań jak i większość twierdzeń teoretycznych i dyrektyw praktycznych ma - jak się wydaje - charakter uniwersalny, działają bowiem niezależnie od systemu doradztwa rolniczego i ilości podmiotów uczestniczących w tym procesie.

Jak wynika z dotychczasowych rozważań, doradztwo rolnicze jest syntezą wyników badań wielu dyscyplin naukowych i jako takie nie da się umieścić wyraźnie w żadnym z tradycyjnie wyodrębnionych pionów naukowych. Uwzględnienie tej wyjątkowej sytuacji wydaje się ważne, ułatwia bowiem krytyczne ustosunkowanie się do tendencji jednostronnego podejścia do problemów doradztwa rolniczego.

Doradztwo rolnicze jako teoria jest systemem stwierdzeń składających się ze zbioru aksjomatów oraz wszystkich ich konsekwencji logicznych wyrażonych w oryginalnym języku. Zespół tych twierdzeń jest jednak dotąd nie w pełni usystematyzowany, stąd też jako młoda dyscyplina, znajduje się in statu nascendi i szuka swego ostatecznego wyrazu. Punktem wyjścia zabiegów metodologicznych jest obserwacja rzeczywistych instytucji i organizacji rolniczych, które

odgrywają niepoślednią rolę w systemie przekazu innowacji rolniczych. Empiryczna naukowa analiza rzeczywistości, jej opis, uogólnienia w formie hipotez prowadzą nas do wyprowadzenia określonych teorii. Powodzenie takiego postępowania zależy przede wszystkim od precyzji formułowania pojęć podstawowych i stworzenia adekwatnego systemu mierzenia parametrów organizacyjnych.

Doradztwo rolnicze nie stroni także od poczynañ aplikacyjnych czy utylitarnych. Co więcej niektórzy badacze tę stronę procesu badawczego stawiają ponad wszystko, wynosząc empirię ponad teorię. Tak jednostronne stawianie roli doradztwa rolniczego jest wadliwe, przynosi określone straty, które trudno będzie później odrobić.

Odpowiadając zatem na pytanie zawarte w tytule artykułu trzeba stwierdzić, że doradztwo rolnicze spełnia wszystkie kryteria stawiane samodzielnym dyscyplinom naukowym.